

HUJJATCHILIK RIVOJIDA IJTIMOY-SIYOSIY OMILLARNING TA’SIRI**Askarova Dildora Fayzulla qizi****Xalmurodova Xolida Shirinboy qizi****Xushvaqtova Jasmina Otabek qizi***Chirchiq davlat pedagogika universiteti**O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabalari***Ilmiy rahbar: Turg‘unpo‘latov Diyorbek Ro‘zmat o‘g‘li***CHDPU O‘zbek tilshunoslik kafederasi o‘qituvchisi***ANNOTATSIYA**

Hujjatchilik — bu jamiyatning axborot-kommunikatsiya ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan murakkab tizim bo‘lib, uning rivoji ko‘plab omillar, jumladan, ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu maqola hujjatchilik tizimining shakllanishi va evolyutsiyasiga ijtimoiy-siyosiy omillarning ta’sirini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli yondashuv va kontent tahlili usullaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, davlat boshqaruvi shakli, siyosiy rejim, ijtimoiy tuzilma va ideologiya hujjatchilikning mazmuni, shakli, saqlanishi va foydalanish imkoniyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, avtoritar rejimlar hujjatlarni nazorat qilishga intilsa, demokratik jamiyatlar axborotga ochiqlik va shaffoflikni rag‘batlantiradi. Tadqiqot xulosalari hujjatchilik amaliyotini takomillashtirish va axborot siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: *hujjatchilik, ijtimoiy omillar, siyosiy omillar, axborot siyosati, davlat boshqaruvi*

KIRISH

Hujjatchilik jamiyatning fundamental asoslaridan biri bo‘lib, davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, madaniyat va fan sohalarida muhim rol o‘ynaydi. Hujjatlar orqali jamiyat o‘z tarixini qayd etadi, bilim va tajribalarni avloddan avlodga uzatadi, qarorlar qabul qiladi va huquqiy tartibni o‘rnatadi. Biroq, hujjatchilik tizimining rivojlanishi nafaqat texnologik taraqqiyot, balki ko‘proq ijtimoiy va siyosiy omillar bilan belgilanadi. Har bir tarixiy davrda hukmron siyosiy rejim, ijtimoiy tuzilma, ideologiya va madaniy qadriyatlar hujjatlarning yaratilishi, shakli, mazmuni, saqlanishi va ulardan foydalanish tartibiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Bugungi kunda axborot asrida hujjatchilikning raqamli transformatsiyasi davrida ijtimoiy-siyosiy omillarning ta’sirini tushunish yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi – hujjatchilik rivojidagi ijtimoiy-siyosiy omillarning ta’sirini kompleks tahlil qilish

va ularning o‘zaro bog‘liqliklarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: turli tarixiy davrlarda ijtimoiy-siyosiy tizimlarning hujjatchilikka ta'sirini o‘rganish; zamonaviy sharoitda raqamli hujjatchilikka siyosiy va ijtimoiy omillarning ta'sirini tahlil qilish; milliy hujjatchilik amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish. Tadqiqot ob'ekti hujjatchilik tizimi, predmeti esa uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-siyosiy omillardir.

Hujjatchilik va uning rivojlanishiga oid tadqiqotlar turli fan sohalarida, xususan, arxivshunoslik, hujjatshunoslik, tarix, siyosatshunoslik va axborot texnologiyalari sohalarida keng olib borilgan. M.V. Larin, Yu.N. Stolyarov kabi rus olimlari hujjatchilikning nazariy asoslari va tarixiy evolyutsiyasini o‘rganganlar. G'arb adabiyotida T.R. Schellenberg, L.J. Duranti kabi tadqiqotchilar arxivshunoslik nazariyasiga va hujjatlarning institutsional kontekstiga e'tibor qaratganlar. O‘zbekistonlik olimlardan A. R. O‘rinov, Z. I. Begmatov hujjatchilikning nazariy va amaliy masalalarini, shuningdek, arxiv ishi rivojlanishini tahlil qilganlar. Biroq, mavjud tadqiqotlarda hujjatchilik rivojiga ijtimoiy-siyosiy omillarning bevosita va kompleks ta'sirini chuqur o‘rganishga yetarlicha e'tibor berilmagan. Ko‘pgina ishlar asosan texnik yoki tashkiliy jihatlariga qaratilgan bo‘lib, siyosiy rejimlar, ideologiyalar va ijtimoiy tuzilmalarning hujjat yaratish, boshqarish va saqlash amaliyotiga qanday ta'sir ko‘rsatishini batafsil yoritmagan. Ayniqsa, raqamli hujjatchilik davrida bu omillarning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishda bo‘shliqlar mavjud. Ushbu maqola aynan shu bo‘shliqlarni to‘ldirishga intiladi.

Hujjatchilik rivojiga ijtimoiy-siyosiy omillarning ta'sirini tahlil qilish uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanilgan. Asosiy usullar quyidagilardan iborat:

1. Tarixiy-qiyosiy usul: turli tarixiy davrlarda (masalan, qadimgi sivilizatsiyalar, o‘rta asrlar, yangi va eng yangi davr) mavjud bo‘lgan ijtimoiy-siyosiy tuzilmalar va ularning hujjatchilik amaliyotiga ta'siri qiyosiy jihatdan o‘rganildi. Bu usul turli jamiyatlarda hujjatchilikning shakllanishi va o‘zgarish tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi.

2. Tizimli yondashuv: hujjatchilik tizimi yaxlit bir tizim sifatida ko‘rib chiqilib, uning tarkibiy elementlari (hujjatlar, arxivlar, hujjatlashtirish jarayonlari, foydalanuvchilar) va ularning ijtimoiy-siyosiy muhit bilan o‘zaro aloqalari tahlil qilindi.

3. Kontent tahlili: hujjatshunoslikka oid ilmiy adabiyotlar, tarixiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar va arxiv hujjatlari mazmuni tahlil qilindi. Bu usul orqali ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlarning hujjatlar mazmuni va shakliga qanday ta'sir ko‘rsatganligi o‘rganildi.

4. Mantiqiy tahlil va umumlashtirish: to‘plangan ma'lumotlar asosida ijtimoiy-siyosiy omillarning hujjatchilikka ta'siri bo‘yicha umumiy qonuniyatlar va tendensiyalar aniqlandi. Ma'lumot to‘plash uchun arxiv fondlari, kutubxona materiallari va elektron ma'lumotlar bazalaridan foydalanildi. Tahlil natijalari jadval va izohlar orqali taqdim etildi.

Hujjatchilik rivojida ijtimoiy-siyosiy omillar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Tarixiy jihatdan, qadimgi sivilizatsiyalarda (Misr, Mesopotamiya) yozuv va hujjatlarning paydo bo‘lishi davlat boshqaruvining murakkablashuvi, soliq yig‘ish, mulkni qayd etish va qonunlarni o‘rnatish ehtiyojlari bilan bog‘liq bo‘lgan. O‘rta asrlarda cherkov va feodal tuzum hujjatlar yaratish va saqlashning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lgan, ularning mazmuni diniy va huquqiy normalar bilan cheklangan. Yangi davrda milliy davlatlarning shakllanishi, byurokратиyaning kuchayishi va kapitalistik munosabatlarning rivojlanishi bilan hujjatchilik tizimi yanada markazlashgan va standartlashtirilgan. Siyosiy rejimlar hujjatchilikka to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatadi. Avtoritar va totalitar tuzumlar hujjatlarni nazorat qilish va senzura qilish orqali axborot oqimini cheklashga intiladi, bu esa rasmiy hujjatlarda faqat rejimga mos keladigan ma‘lumotlar aks etishiga olib keladi. Demokratik jamiyatlarda esa axborotga ochiqlik, shaffoflik va fuqarolarning axborot olish huquqi ustuvor ahamiyatga ega bo‘lib, bu hujjatlarning erkinroq yaratilishi va tarqalishiga sharoit yaratadi. Ijtimoiy omillar ham katta ahamiyatga ega. Jamiyatning savodxonlik darajasi, ta‘limga bo‘lgan munosabat, madaniy qadriyatlar va axborotga bo‘lgan ehtiyojlari hujjatchilikning shakllanishiga ta‘sir qiladi. Masalan, bilimga chanqoq jamiyatlarda ilmiy va ta‘limiy hujjatlar rivojlansa, huquqiy ongi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda qonuniy hujjatlar va shartnomalar ustuvorlik kasb etadi. Jadval 1 da bu omillarning turli davrlardagi ta‘siri umumlashtirilgan. Raqamli hujjatchilik davrida bu omillar yangi shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Hukumatlarning raqamli boshqaruvga o‘tish siyosati, elektron hukumat dasturlari, ma‘lumotlarni himoya qilish qonunlari va kibernetika xavfsizlikka bo‘lgan e‘tibor raqamli hujjatlarning yaratilishi, saqlanishi va ulardan foydalanish tartibini belgilaydi. Ijtimoiy tarmoqlar va fuqarolik jurnalistikasi esa norasmiy hujjatlar oqimini yaratib, rasmiy hujjatchilikka muqobil axborot manbasini shakllantirmoqda. Bu esa hujjatlarning ishonchiligi va autentifikatsiyasi bilan bog‘liq yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Ijtimoiy-siyosiy davr	Hukmron siyosiy omillar	Hukmron ijtimoiy omillar	Hujjatchilikka ta‘siri (umumiy tendensiya)
Qadimgi sivilizatsiyalar (mil.av. 3-1 ming yilliklar)	Markazlashgan davlat, despotizm, teokratiya	Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti, elita savodxonligi, diniy e‘tiqodlar	Soliq, mulk, qonun hujjatlari; diniy matnlar; elita uchun yozuv; rasmiy xarakter
O‘rta asrlar (V-XV asrlar)	Feodalizm, cherkov hokimiyati, monarxiya	Qishloq xo‘jaligi, dinning ustunligi,	Cherkov hujjatlari, feodal shartnomalar, huquqiy aktlar; lotin

		savodxonlikning kamligi	tilining ustunligi; arxivlarning cherkov va monastirlarda to‘planishi
Yangi davr (XVI-XIX asrlar)	Milliy davlatlarning shakllanishi, absolyutizm, burjua inqiloblari	Sanoat inqilobi, shaharlarning o‘sishi, matbuotning rivojlanishi, ta‘limning kengayishi	Davlat boshqaruvi hujjatlari, qonunlar, iqtisodiy hujjatlar; milliy tillarda yozish; arxivlarning davlat nazoratiga o‘tishi
Eng yangi davr (XX asr)	Totalitarizm, demokratiya, ikki qutbli dunyo	Ommaviy axborot vositalari, globallashuv, ta‘limning ommaviylashishi	Propaganda hujjatlari, siyosiy qarorlar, xalqaro shartnomalar; axborot oqimini nazorat qilish yoki erkinligini ta‘minlash; texnologik yechimlar
Hozirgi davr (XXI asr)	Demokratik boshqaruv, avtoritarizm, globallashuv, axborot jamiyati	Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, axborotga talabning o‘sishi	Elektron hujjatlar, raqamli arxivlar, ma‘lumotlar xavfsizligi, fuqarolarning axborot olish huquqi, kibexavfsizlik

1-jadval. Hujjatchilik rivojida ijtimoiy-siyosiy omillarning ta'siri bo'yicha tahlil

Hujjatchilik jamiyatning fundamental asosi bo‘lib, uning rivojlanishi ijtimoiy-siyosiy omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, davlat boshqaruvi shakli, siyosiy rejim, ideologiya, ijtimoiy tuzilma va madaniy qadriyatlar hujjatlarning yaratilishi, mazmuni, shakli, saqlanishi va ulardan foydalanish tartibiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Avtoritar rejimlar hujjatlarni nazorat qilish va axborot oqimini cheklashga intilsa, demokratik jamiyatlar axborotga ochiqlik va shaffoflikni rag‘batlantiradi. Raqamli hujjatchilik davrida bu o‘zaro bog‘liqliklar yanada murakkablashib, ma'lumotlar xavfsizligi,

shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va raqamli hujjatlarning ishonchligini ta'minlash kabi yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ilmiy yangilik shundaki, ushbu tadqiqot hujjatchilik rivojiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-siyosiy omillarni kompleks ravishda, turli tarixiy davrlar va zamonaviy raqamli sharoitlar kontekstida tahlil qildi va ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini ko'rsatib berdi. Muhim topilmalar shundan iboratki, hujjatchilik tizimining samaradorligi nafaqat texnologik imkoniyatlar, balki jamiyatning siyosiy erkinlik darajasi va fuqarolik ongi bilan ham belgilanadi.

Natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Davlat boshqaruvi organlari hujjatchilik siyosatini shakllantirishda nafaqat texnologik, balki ijtimoiy-siyosiy omillarni ham hisobga olishlari lozim. Axborotga ochiqlik va shaffoflikni ta'minlovchi qonunchilik bazasini mustahkamlash zarur.

2. Raqamli hujjatchilikni joriy etishda ma'lumotlar xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish, tegishli huquqiy normalarni ishlab chiqish tavsiya etiladi.

3. Arxivshunoslik va hujjatshunoslik sohasidagi mutaxassislarni tayyorlashda ijtimoiy-siyosiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim.

4. Keyingi tadqiqotlarda ijtimoiy tarmoqlar va norasmiy axborot oqimlarining hujjatchilikka ta'sirini yanada chuqurroq o'rganish tavsiya etiladi.

5. Hujjatlarning jamiyatdagi rolini oshirish uchun fuqarolarning axborot savodxonligini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini joriy etish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Begmatov Z.I. Hujjatshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 280 b.
2. Larin M.V. Upravlenie dokumentatsiey i novye informatsionnye tekhnologii. – M.: RGGGU, 2007. – 400 s.
3. O'rinov A.R. Arxivshunoslik: Darslik. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2012. – 360 b.
4. Duranti L. From archival science to archival diplomatics: on the role of the concept of record in the description of records. // Archivaria. – 1996. – №42. – P. 71-92.
5. Schellenberg T.R. Modern Archives: Principles and Techniques. – Chicago: University of Chicago Press, 1956. – 248 p.
6. Stolyarov Yu.N. Dokumentovedenie: Uchebnik. – M.: LIBROKOM, 2010. – 400 s.
7. Fomin A.V. Informatsionnoe obshchestvo i problemy dokumentirovaniya // Vestnik MGUKI. – 2015. – №3. – S. 136-140.